

ТЕМА 9. ЛЮДИНА І КУЛЬТУРА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

1. Культура як соціальне явище.
2. Компоненти, форми та функції культури.
3. Культурний шок та його особливості.
4. Особливості української культури та методологія її вивчення.

1. Культура як соціальне явище.

Сучасний термін *культура* походить від латинської, що спершу означало *обробляти землю*. Давньоримський мислитель Ціцерон поширив значення цього слова на інтелектуальні явища, *обробітком духу*.

Культура — це те, що створене людиною над власне природою як в матеріальному, так і в духовному плані. У широкому розумінні таке визначення культури побутує і сьогодні.

Культуру вивчають багато наук — філософія, історія, культурологія тощо. Але соціологія має свій ракурс дослідження цього суспільного феномена. Вона вивчає роль культури у формуванні та розвитку соціальних систем — соціальних інститутів, груп, суспільства в цілому. Соціологи цікавляться яким чином культура впливає на розвиток соціальних спільнот.

Культура — це система цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, що є спільними для людей, які пов'язані певним способом життя.

Усі ці цінності, уявлення і коди поведінки є для людей залізними, тобто непорушними, правилами, що диктують як вони мають діяти в тій чи іншій ситуації, як спілкуватися з іншими людьми, вступати з ними у різноманітні стосунки і будувати суспільні структури.

Люди мають багато біологічних потреб: в харчуванні, продовженні роду тощо. Ці потреби змушують шукати найкращі способи їх задоволення. У процесі задоволення потреб люди творять культуру, яка сприяє виконанню своїх бажань і здійсненню спільної діяльності. Людина творить культуру, тому що вона (людина), на відміну від тварин, здатна навчати і навчатися шляхом взаємодії з іншими людьми.

Зв'язок між культурою і людьми має *взаємний характер*. Хоча люди вигадують культуру, проте саме культура творить людей.

Культура формує особистість людини. Вона одночасно обмежує людську свободу і сприяє людській свободі.

2. Компоненти, форми та функції культури.

Культура у суспільстві відіграє *багато функцій*, найголовнішими з яких є такі:

1. Функція *соціальної пам'яті*. Культура зберігає, передає і вдосконалює людський досвід.

2. *Освітньо-виховна* функція. Індивід стає особистістю, членом суспільства в процесі соціалізації, тобто засвоєння знань, мови, символів, цінностей, звичаїв, традицій свого народу, своєї соціальної групи і всього людства.

3. *Комунікативна функція*. Культура — засіб спілкування людей, дозволяє їм пізнати і зрозуміти одне одного.

4. *Інтегративна і дезінтегративна функція*. Засвоєння культури створює у людей — членів певної соціальної групи — відчуття спільноти. Таким чином, культура згуртовує людей, інтегрує їх, забезпечує цілісність спільноти. Але, згуртовуючи людей на базі якої-небудь однієї субкультури, вона тим самим протиставляє їх іншим, роз'єднуючи ширші спільноти. Всередині цих ширших культурних спільнот можуть виникати конфлікти на культурному ґрунті.

5. *Регулятивна функція*. Під час процесу соціалізації — цінності, ідеали, норми, зразки поведінки стають частиною самосвідомості особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культура визначає певні рамки в яких може і повинна діяти людина.

Культура є складним феноменом, у якому можна виділити ряд елементів. Насамперед, культуру поділяють на: духовну, або, як її ще називають нематеріальну (норми, цінності, зразки поведінки, вірування, мова та ін.) та матеріальну (знаряддя праці, архітектура, одяг, зброя тощо).

Науковці зосереджує свою увагу головним чином на вивченні нематеріальної культури — духовних цінностей суспільства, створених працею багатьох поколінь людей.

Першим і найважливішим *елементом нематеріальної культури* є понятійно-логічний апарат, тобто знання, сформульовані у вигляді певних понять і уявлень, що зафіксовані в мові.

Мова — головний засіб людського спілкування. Саме завдяки їй спільнота згуртовується, нагромаджує і передає культурні надбання, соціалізує своїх членів. Мова — фундамент культури. Адже тільки за її допомогою ми фіксуємо і передаємо знання, норми, моделі поведінки.

Знання і переконання — це погляди людей стосовно того, яким є світ. Знання і переконання є важливою частиною нашого культурного спадку. Термін знання вживається щодо тих понять, які є результатом висновків, які походять з емпіричного досвіду.

Переконання — це погляди, які не ґрунтуються на наукових фактах і не визнаються усіма як безумовно правдиві (наприклад, існують різні думки стосовно корисності або шкідливості для суспільства смертної кари, щодо того чи можна дозволяти аборти, чи існує життя після смерті тощо).

Цінності — це предмети і явища, важливі для культури, духовного життя певного народу, суспільства, це загально визнані переконання щодо цілей до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму щоденному житті. Вони не тільки фіксують певні переконання з приводу мети життя, але й визначають шляхи та засоби якими її можна реалізувати.

У цінностях різних культур виділяються різні доміанти. Наприклад, десять заповідей Божих — для християнської культури; аскетизм, самозречення, медитація — для буддизму. В рамках європейської культури до основних цінностей належать такі, як: індивідуальна свобода самовираження, демократія, раціоналізм, успіх у роботі, сімейний добробут тощо. Цінності не є статичними: вони змінюються з плином часу.

Складні зразки поведінки: звичаї, традиції, обряди.

Звичай являє собою звичну соціальну регуляцію, яку взято з минулого.

Традиції — елементи спадщини, що передаються від покоління до покоління і утворюють спадковий зв'язок в історії людства.

Обряди — стереотипи символічних колективних дій, які виражають почуття.

У межах одного суспільства існують різні форми культури. Залежно від того, хто створює культуру, і який її рівень, соціологи розрізняють три форми культури: елітарну, народну і масову.

Елітарна культура — створюється привілейованою частиною суспільства або, на її замовлення, — професійними творцями. Як правило, творіння елітарної культури випереджують рівень запитів середньо-освіченої людини. Коло її споживачів — високоінтелектуальна частина суспільства. Коли рівень освіченості суспільства зростає, розширюється коло її споживачів.

Народна культура (фольклор) — створюється анонімними творцями, які не мають фахової підготовки. Вона є аматорською (не за рівнем, а за походженням) і колективною. Вона включає міфи, легенди, пісні, танці, казки тощо. Фольклор чітко локалізований, тобто пов'язаний з традиціями певної місцевості.

Масова культура створюється професійними творцями і поширюється за допомогою електронних пристроїв (радіо, телебачення, магнітофони, комп'ютери тощо); коли велика кількість людей стала отримувати ідентичну інформацію, із порівняно невеликої кількості джерел. Час появи масової культури — приблизно середина ХХ ст. Головною її ознакою є вторинна (на відміну від історично сталої) система культурних цінностей, призначених для масового споживання. Масова культура відрізняється високим рівнем стандартизації музичних, кінематографічних та інших зразків, що культивують типові ціннісні орієнтації.

3. Культурний шок та його особливості.

Коли вчені говорять про культурний шок як про явище, мова йде про властиві всім людям переживання і відчуття, які вони випробовують при зміні звичних умов життя на нові.

Суть культурного шоку – конфлікт старих і нових культурних норм та орієнтацій, старих, які властиві індивідууму як представникові того суспільства, яке він покинув, і нових, які представляють те суспільство, в яке він прибув. Власне кажучи, культурний шок – це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості.

Культурний шок – це відчуття дискомфорту і дезорієнтації, що виникають при зустрічі з новим і важким для розуміння підходом до справи. Культурний шок є природною відповіддю на абсолютно нову обстановку.

Фази культурного шоку:

Фаза I. «Медовий місяць». Більшість людей починають своє життя за кордоном з позитивного ставлення, навіть з ейфорією: все, що є новим, є екзотичним і привабливим. Протягом перших декількох тижнів більшість зачаровані новим середовищем. На стадії медового місяця людина помічає найочевидніші відмінності у мові, кліматі, архітектурі, кухні, географії тощо. Це – конкретні відмінності і їх легко оцінити. Факт того, що вони конкретні і видимі робить їх нестрашними. Їх можна побачити й оцінити, тим самим до них можна

пристосуватися. Цей медовий місяць може тривати від декількох днів або тижнів до шести місяців залежно від обставин.

Фаза II. Неспокій і ворожість. Через декілька тижнів або місяців людина усвідомлює проблеми із спілкуванням (навіть якщо знання мови непогане), що виникають на роботі, в магазині і вдома. Існують проблеми з житлом, проблеми пересування, проблеми з «шопінгом» і фактом, що оточуючі в більшості байдужі до неї. Ці відмінності створюють значно більше труднощів і є причиною більшості непорозумінь і розчарувань, після яких ви відчуваєте стрес і незручність. У будь-якому випадку цей період культурного шоку не тільки неминучий, але і корисний. Якщо людина з нього вибирається, то залишається в новому оточенні.

Фаза III. Остаточне звикання. Якщо приїжджий є успішним у набутті деяких знань мови і починає пересуватися самостійно, він починає відкривати шляхи в нове соціальне оточення.

Фаза IV й остання «Бікультуризм». Ця остання фаза є здатністю людини благополучно «функціонувати» в двох культурах – своїй і прийомній. Вона по справжньому входить у контакт з новою культурою, не поверхнево і штучно, як турист, а глибоко, охоплюючи її.

Зворотний культурний шок. Це явище пов'язане з тим, що людині необхідно знову адаптуватися до умов рідної країни, які змінилися.

Повертаючись додому, підсвідомо ми чекаємо зустріти удома все так, як було, і сприймати все оточення вдома тими ж очима. Проте багато що встигло змінитися у рівні життя, політичному кліматі, у відносинах між родичами і друзями, а також і людина встигла змінитися за час, проведений за кордоном, і багато речей сприймається по-новому.

Процес «входження» людини в іншу культуру залежить від ряду чинників. До таких чинників відносяться індивідуальні відмінності – особистісні і демографічні.

На процес адаптації також значний вплив робить наявність попереднього досвіду перебування за кордоном, а також знання мови і культурних особливостей країни. Одним з найважливіших чинників адаптації до іншого культурного середовища є встановлення контактів з місцевими жителями, а також доброзичлива політика, що проводиться державою по відношенню до емігрантів.

Значний вплив на процес адаптації має рівень схожості і відмінності між «рідною» і новою країною мешкання.

Стосовно вирішення вже наявного культурного шоку, то у науковій літературі виділяють *п'ять таких способів*.

Перший спосіб можна умовно назвати геттоїзація. Він реалізується в ситуаціях, коли людина прибуває в інше суспільство, але старається або змушена уникати будь-якого зіткнення з чужою культурою.

Другий спосіб вирішення конфлікту культур – асиміляція, яка, по суті, протилежна геттоїзації. У разі асиміляції індивід, навпаки, повністю відмовляється від своєї культури і прагне цілком засвоїти необхідний для життя культурний багаж чужої культури.

Третій спосіб вирішення культурного конфлікту – проміжний, такий, що полягає в культурному обміні і взаємодії. Для того щоб обмін здійснювався

адекватно, тобто приносив користь і збагачував обидві сторони, потрібні доброзичливість і відвертість з обох сторін.

Четвертий спосіб – часткова асиміляція, коли індивід жертвує своєю культурою на користь іншокультурного середовища частково, тобто в якійсь одній із сфер життя: наприклад, на роботі керується нормами і вимогами іншокультурного середовища, а в сім'ї, на дозвіллі, в релігійній сфері – нормами своєї традиційної культури.

П'ятий спосіб – колонізація, нав'язування своєї культури переселенцями корінним мешканцям.

4. Особливості української культури та методологія її вивчення.

Вивчення історії української культури має виходити зі знання її особливостей і основних тенденцій розвитку. Ці ознаки можемо поділити на дві великі категорії – інституційні та ментальні. Перші стосуються функціонування основних культурних інститутів і структур на вітчизняних теренах, інші – світоглядних характеристик її носіїв, людей, які ідентифікують себе належними до української культурної спільноти.

Серед найспецифічніших інституційних ознак української культури найчастіше називають її *межовість*.

Таким чином, із культурологічної точки зору, *межовість* – *унікальна соціокультурна характеристика української культури, яка складається з безлічі різноякісних субкультурних елементів і займає особливе геополітичне становище на кордоні між принципово різними світами*. Межовість української культури слід досліджувати на основі методологічних принципів багатовекторності культурних впливів, багатоконфесійності, багатоетнічності та багатоукладності.

Слід також обов'язково врахувати *наздоганяючий характер і опосередкованість сприйняття зовнішніх культурних впливів*. Хоча на рівні найкращих представників творчої еліти найновіші здобутки філософії, науки та мистецтва засвоювалися доволі швидко після свого виникнення в первинному культурному середовищі, масового поширення в українській культурі вони часто набували із великим запізненням. Опосередкованість сприйняття означала, що здобутки західної духовної традиції засвоювалися не автентично, а крізь призму традиції власної культури, внаслідок чого виникали синтетичні феномени. Класичним прикладом цього є феномен двовірства часів Київської Русі.

Принцип багатоконфесійності означає, що українська культура є культурою християнською, а не лише православною. Адже історично, крім Православної Церкви, в Україні діяла Римо-Католицька та похідна від неї Греко-Католицька (уніатська Церква), основні протестантські конфесії.

Принцип багатоетнічності полягає в тому, що українська культура віл віку створювалася не єдиним етносом, що мешкав на сучасній українській території з давніх-давен, а представниками різних народів, одні з яких вже щезли

з історичної арени, а інші продовжують існувати, створюючи одночасно й українську культуру як таку, й власні субкультури в її межах. Причому здебільшого вони мають особливі, неправославні релігійні уподобання.

Нарешті, *принцип багатокладності* означає поєднання архаїчних і сучасних елементів в усіх сферах культурного життя, наприклад, успішне функціонування підприємств, установ і організацій за західними стандартами бізнесової діяльності та переважання архаїчних – родинних, кланово-корпоративних відносин – у суспільно-політичному вимірі культури України. У цілому, як засвідчує світовий досвід, багатокладність може стати основою для прискореної модернізації. Зокрема, Японія у 1950-1990 рр. здійснила "прорив століття" на основі поїдання традиційної культури із найновітнішими для свого часу технологіями ("східна мораль – західна техніка"). Напроти, в українській культурі складається протилежна *ситуація взаємоінерційності її складників, що належать до різних укладів*. Як засвідчують прикрі випадки з постачанням передоплачених літаків і бронетехніки в деякі країни третього світу, без перебільшення мільярдні замовлення зривалися не через відсутність технологій, а через брак сучасної виробничої й управлінської культури, застарілість відповідних організаційних структур.

Послідовне використання зазначених принципів означає, що теоретична реконструкція будь-якого явища вітчизняного культурного надбання має відтворити його місце серед різних векторів культурних впливів і домінуючих християнських конфесій, зважити питому вагу у ньому різних етнічних компонентів і соціально-економічних та соціокультурних укладів, нарешті, встановити коефіцієнт відповідності подібному явищу в західній культурі та ступінь запізнення в розвитку порівняно з ним.

Таким чином може бути забезпечений об'єктивізм і науковість у вивченні та відновленні національної культурної спадщини, суспільно-політичному відношенні піднятий її авторитет в очах світової громадськості й індіферентно налаштованого вітчизняного широкого загалу.

Серед ментальних, світоглядних характеристик українства з часів Д. Чижевського згадуються:

- – *кордоцентричність*, тобто *сприйняття навколишнього світу та свого місця у ньому не стільки "головою" (розумом), а "серцем" – почуттями, емоціями, здоровим глуздом*;
- – *екзистенціальність (орієнтація на неповторне в своїй окремішності людське існування)*;
- – *антеїзм (відданість людини рідній землі, а не світові у цілому)*;
- – *плюралістичність і діалогічність, вміння поєднувати як на рівні матеріальних явищ, так і на рівні людського спілкування різноякісних й в іншому культурному середовищі, можливо, несумісних елементів*.